

Punaarmee internatsionaalsed väeosad Vene kodusõjas (1917–1922)

Igor Kopõtin

Sissejuhatus

Vanem põlvkond Eestis mäletab veel nõukogude ajal kultiveeritud Vene kodusõja kangelasi, kelle seas oli ka „tulihingelisi internatsionaliste“. Üks nendest oli Semjon Budjonnõi ratsaväes vene valgete ja valgepoolakate vastu sõdinud horvaat, endise Austria-Ungari armee husaar Oleko (Aleksa) Dundić. Temast tehti mängufilme, kirjutati näidendeid, seiklusromaane ja isegi lasteraamatuid.

Tuntud Eesti publitsist Pekka Erelt viitab ühes oma artiklis Karl Lutsu mälestustele. 1918. aasta novembris Eesti Ajutise Valitsuse haridusministriks nimetatud Luts, kes oli aga bolševike käes vangis, kirjeldab oma viibimist Petrogradi tšekaas detsembris 1918. Seal kuulis ta väidetavalt vahisõdurite saksakeelseid käsklusi. „Vangid ja vahisõdurid alustasid peagi juttu ja nüüd selgus, et vahtkonna sõdurid olid Austria sõjavangid, kes tšekaas olid omale teenistuse leidnud. Neid hinnati seal sellepärast, et nende käest veel polnud vange tee peal ära jooksnud,“ kirjutab Luts.¹

Kuidas sattusid endise Austria-Ungari ja teiste riikide sõjaväelased Punaarmeesse, mis ajendas neid sõdima kaugel Venemaal ja kas neil on olnud kokkupuuteid ka Eestiga?

Teine küsimus puudutab hiinlasi. Populaarses Eesti mängufilmis „Nimed marmortahvlil“ (2002) on stseen, kus kohtuvad punaste sekka eksinud eesti õppursõdur ja hiina internatsionalist, kes küsib vene keeles: „Seltsimees, kas me oleme Peterburis? Kas sakslased on kaugel?“ Hiina punasõdureid näidatakse ka Eesti populaarses teleseriaalis „Tuulepealne maa“ (2008) ning hiina internatsionalistidele püstitati sovetiajal

¹ Pekka Erelt, „Pantvangidena Venemaale,“ *Eesti Ekspress*, 23. aprill 2011, 34.

Vapramäe lahingupaigas mälestusmärk. Kui palju meie piirkonna jaoks eksootilise rahva esindajaid oli Eestis Vabadussõja ajal tegelikult ja kuidas nad siia sattusid?

Alljärgnevalt käsitletakse internatsionalistidena neid Punaarmee sõdureid, kes ei olnud 1914. aasta seisuga Vene keisri alamad, välja arvatud soomlased ja poolakad. Soome oli küll Venemaaga personaalunioonis, kuid Vene sõjaväekohustus sealsetele kodanikele tühistati 1905. aastal.² Ei saa ka unustada Soome vabatahtlikke (jäägreid), kes I maailmasõjas sõdisid Saksa armee ridades Kuramaal Venemaa vastu.³ 18. sajandi lõpul likvideeritud Poola kuningriik – Rzeczpospolita – jagati Venemaa, Saksamaa ja Austria vahel ning poolakad väljaspool Venemaale kuulunud nn Kongressi-Poolat, mis oli nagu Soomegi personaalunioonis Venemaaga, kuid palju tugevama Vene kontrolli all kui Soome, teenisid Saksa ja Austria-Ungari sõjaväes. Kõige tuntumad neist olid Keskriikide poolel sõdinud ja Józef Piłsudski juhitud Poola leegionid.⁴

Internatsionaalsetest väeosadest on kirjutatud mitmes nõukogude ajal ilmunud uurimuses, kuid kõik need kannavad ideoloogilist pitsrit.⁵

² Vt lisaks 1901. aasta seadus sõjaväekohustuse asendamisest Soome vürstiriigis: Suomen suuriruhtinamaan asetus-kokoelma, <http://www.mlang.name/arkisto/asevelv-1901.html>, 18. jaanuar 2017.

³ Vt Agilolf Keßelring, *Des Kaisers „finnische Legion“. Die finnische Jägerbewegung im Ersten Weltkrieg im Kontext der deutschen Finnlandpolitik* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2005).

⁴ Vt *Legiony Polskie w czasie Wielkiej Wojny*, toim. Jolanta A. Daszyńska (Łódź: Księży Młyn, 2015).

⁵ *Internacionalisty: učastie trudjaščixsja stran Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Ėvropy v bor'be za vlast' Sovetov v Rossii, 1917–1920 gg.* (Интернационалисты: участие трудящихся стран Центральной и Юго-Восточной Европы в борьбе за власть Советов в России, 1917–1920 гг.), koost. Aleksandr Manusevič (Александр Манусевич) (Moskva: Nauka (Наука), 1987); Lev Žarov ja Viktor Ustinov (Лев Жаров, Виктор Устинов), *Internacional'nye časti Krasnoj Armii v bojax za vlast' Sovetov v gody inostrannoj voennoj intervencii i graždanskoj vojny v SSSR* (Интернациональные части Красной Армии в боях за власть Советов в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны в СССР) (Moskva: Voениzdat (Воениздат), 1960); Igor' Krivoguz (Игорь Кривогуз), „Germanskije i avstrijskije voennoplennye (Германские и австрийские военнопленные),“ – *Internacionalisty; Graždanskaja vojna i voennaja intervencija v SSSR: Ėnciklopedija* (Гражданская война и военная интервенция в СССР Энциклопедия), peatoim. Semen Xromov (Семен Хромов) (Moskva: Sovetskaja Ėnciklopedija (Советская Энциклопедия), 1987).

Internatsionalistidest on viimasel ajal avaldatud aga mõned artiklid ja monograafiad Venemaal⁶ ning Ida- ja Kesk-Euroopas.⁷

Keskriikide sõjavangid ja välismaalased pärast bolševike võimuhääramist

Seoses panslavisismi ideega oli Venemaal suhtumine Austria-Ungari slaavi rahvastesse alati soosiv. Venemaa üritas lõhestada paljurahvuselist Habsburgide impeeriumi, toetades rahvuslikke vastuolusid. Venemaa kindralstaabi hinnangul oli Austria-Ungari armee rahuaja koosseisus 47% slaavlasti, kelle osakaal sõjaaja armees veelgi suurenes. 65 jalaväerügemendist tervelt 35 ja 42 ratsaväerügemendist 13 olid komplekteeritud slaavlastest.⁸ Nendele oli suunatud Vene sõjapropaganda, mis kandis ka vilja. I maailmasõja ajal vahetasid kümned tuhanded slaavlastest Austria-Ungari sõjaväelased poolt ja andsid end vabatahtlikult Vene armeele vangi.

1917. aasta lõpuks viibis Venemaal umbes 5 miljonit välismaalast, kellest umbes 2,2 miljonit olid Keskriikide sõjavangid ja umbes 2,8 miljonit sõjapõgenikud, enamasti Poolast, Balti kubermangudest ja Rumeeniast. Peale sõjavangide oli kodusõja kaosesse langeval Venemaal kümneid tuhandeid välismaa mustatöölisi Pärsiast, Hiinast ja Koreast ning erialaspetsialiste Belgiast, Prantsusmaalt, Soomest, Kanadast ja Itaaliast.⁹

Venemaa vangilaagrites sorteeriti Austria-Ungari sõjavangid rahvuse järgi ja juba 1914. aastal hakati tšehhidest ja slovakkidest moodustama

⁶ Aleksandr Šilov (Александр Шилов), „Privlečenie inostrannyx graždan na voennuju službu v Rossii (Привлечение иностранных граждан на военную службу в России),“ *Военно-Исторический журнал* (Военно-исторического журнала) 4 (2010): 31–35.

⁷ Hannes Leidinger, Verena Moritz, *Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr: die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917–1920* (Wien: Böhlau, 2003); Peter Gosztony, *Stalins fremde Heere: das Schicksal der nichtsowjetischen Truppen im Rahmen der Roten Armee 1941–1945*, hrsg. Arbeitskreis für Wehrforschung (Stuttgart, Bonn: Bernard & Graefe, 1991).

⁸ *Вооруженные силы Австро-Венгрии* (Вооруженные силы Австро-Венгрии), 1. kd (Peterburi: Glavnoe upravlenie General'nogo štaba (Главное управление Генерального штаба), 1912), 6.

⁹ *Graždanskaja vojna*, 235.

esimesi väeüksusi, kellest 1917. aasta kevadel formeeriti Tšehhoslovakkia brigaad, hiljem aga juba kahe diviisiga korpus. Lisaks neile formeeriti Serbia malevad, kuhu arvati kõik lõunaslaavlased, kes seda soovisid.¹⁰

Kuulduse bolševike võimuletulekust võtsid Keskriikide sõjavangid vastu enamasti negatiivselt, sest neile tundus, et nende koju naasmine hakkab seetõttu venima. Väiksem osa sõjavangidest arvas siiski, et uus võim annab neile rohkem vabadust või laseb nad lõplikult vabaks.¹¹ 27. jaanuaril 1918 kirjutas Vladimir Lenin alla dekreedile sõjavangide ja sõjapõgenike keskkolleegiumi (*Центральная коллегия по делам пленных и беженцев, Tsentroplenbež*) loomise kohta, selle ülesandeks sai muu hulgas tegelda Keskriikide sõjavangide küsimusega.¹² 1918. aasta kevadel tühistasid bolševikud vangivõetud Keskriikide ohvitseride privileegid ja vabadused ning neid hakati kohtlema nagu lihtsõdureid. Kui sõjavangilaagrites hakati korraldama bolševistlikku propagandat, siis eraldati ohvitserid sõdurite massist.¹³ Hoolimata Brest-Litovski rahulepingu punktist, mis keelas poliitilise propaganda Keskriikide sõjavangide seas, ja sõjaasjade rahvakomissari Lev Trotski vastavast korraldusest 23. aprillist 1918 tehti mitmes laagris propagandat juba 1918. aastal ja selle korraldamisega tegeleski *Tsentroplenbež*. Samal ajal hakkas sõjavangide värbamisel aktiivselt ja avalikult tegutsema ka Internatsionalistide Föderatsioon, mille esindused olid kuues suuremas sõjavangilaagris. Värbamine kulmineerus 1918. aasta aprillis Moskvas peetud ülevenemaalise sõjavangide kongressiga, millel osales 400 internatsionalisti, kes olevat esindanud 520 000 sõjavangi. Saadikute seas olid tuntud Austria-Ungari sotsialistid Adolf Ebenholz, J. Lipka, Bela Kun ja František Beneš ning endine Austria-Ungari alam Karl Radek.¹⁴

Vladimir Lenin märkis 1918. aastal bolševike propagandatöö tähtsust Keskriikide sõjavangide seas ja avaldas lootust, et bolševiseerunud

¹⁰ Šilov, „Privlečenje inostrannyx graždan,“ 34.

¹¹ Georg Wurzer, *Die Kriegsgefangenen der Mittelmächte in Russland im Ersten Weltkrieg* (Göttingen: V & R Unipress, 2005), 451–452.

¹² *Ibid.*, 454–455.

¹³ *Ibid.*, 478–479.

¹⁴ Reinhard Nachtigal, *Rußland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914–1918)* (Freiburg: Bernhard Albert Greiner, 2003), 312–313.

sõjavangid toimivad nagu „bolševismi pisikud“. Naastes kodumaale Kesk- ja Ida-Euroopa uutesse riikidesse, pidid nad kaasa viima kommunistliku maailmavaate, mis lihtsustaks maailmarevolutsiooni levikut.¹⁵

„Internatsionalistid“ Vene kodusõjas

Keskriikide, eriti aga Austria-Ungari sõjavangide kaasamine Vene kodusõtta algas 1918. aasta hiliskevadel Siberis Tšehhoslovakkia korpuse üles-tõusuga.¹⁶ Siberi sõjavangilaagrites viibinud saksakeelsed sõjavangid, kes pidasid tšehhe vaenlasteks ja reeturiteks, hakkasid internatsionalistidena Punaarmeesse astuma. Toetus punastele sõltus sõjavangilaagrist, eriti laagri rahvuslikust koosseisust ja laagri asukohast.¹⁷ Siiski oli veendunud internatsionaliste Keskriikide sõjavangide seas võrdlemisi vähe. Enamik Punakaardi või Punaarmee teenistusse astunud tegi seda pragmaatilistel kaalutlustel: et saada süüa ja liikuda kodumaale lähemale. Kuna Austria-Ungari sõjavangide toitlustamine ja elutingimused Vene sõjavangilaagrites olid palju halvemad kui Saksa ja isegi Türgi sõjavangidel, oli just nende osakaal internatsionalistide seas suurem.¹⁸

¹⁵ Žarov ja Ustinov, *Internatsionalnye časti Krasnoi Armii*, 138; *Internatsionalisty: učastie trud-jaščixsja*, 5.

¹⁶ Tšehhoslovakkia korpus moodustati Venemaal 1917. aastal tšehhidest ja slovakkidest Austria-Ungari sõjavangidest ja ülejooksikutest, kes avaldasid soovi sõdida Keskriikide vastu. 1917. aasta sügisel kavatseti Tšehhoslovakkia korpus kokkuleppel Tšehhi rahvusnõukogu juhi Tomáš Masarykiga mööda Transsiberi raudteed Vladivostokki evakueerida ja viia sealt meritsi läänerrindele Prantsusmaal. 1918. aasta veebruaris, kui Lev Trotski oli katkestanud Brest-Litovski rahuläbirääkimised Keskriikidega, alustasid Saksamaa ja Austria-Ungari pealetungi, mis sundis Nõukogude Venemaad alla kirjutama rasketel tingimustel rahulepingu ja muu hulgas takistama Tšehhoslovakkia korpuse saatmist läänerrindele. Bolševike katse desarmeerida Tšehhoslovakkia korpust kutsus esile tšehhide-slovakkide relvastatud vastupanu, mis kulmineerus ulatusliku pealetungiga punaste vastu Tomskist Samarani. Tšehhoslovakkia korpus mängis Vene valgete poolel olulist rolli sõjategevuses Siberis ja Kaug-Idas kuni 1920. aastani. Vt lisaks: David Bullock, *The Czech Legion 1914–20* (Oxford: Osprey Publishers, 2008); Joan McGuire Mohr, *The Czech and Slovak Legion in Siberia, 1917–1922* (Jefferson, North Carolina: McFarland, 2012).

¹⁷ Wurzer, *Die Kriegsgefangenen der Mittelmächte in Russland*, 493–495.

¹⁸ *Ibid.*, 495.

Dekreet Punaarmee loomise kohta kuulutas internatsionalismi põhimõtet, mis pidi toetama sotsialistlikku revolutsiooni Euroopas. 1918. aasta suvel hakkasid vene bolševikud ja internatsionalistide komiteed 89 Punaarmee formeerimispunktis (kokku oli neid 400) formeerima internatsionaalseid väeosi. Internatsionaalsete üksuste formeerimise ja täiendamise tegeles esialgu Punaarmee internatsionaalsete üksuste formeerimise valitsus, mis asendati 1919. aasta septembris VK(b)P välismaiste gruppide keskföderatsiooni sõjaväekomisjoniga (*военная комиссия Центральной федерации иностранных групп РКП(б)*), mis asus Serpuhhovis Moskva kubermangus (hiljem Kiievis ja Moskvas).¹⁹ Esimeste internatsionaalsete väeosade hulgas olid Petrogradis loodud Soome Punakaardi salk, kaks revolutsioonilist pataljoni rumeenlastest ja moldaavlastest Odessas ning üks poolakate revolutsiooniline pataljon Minskis.²⁰

Internatsionaalsete väeosade formeerimise eest vastutanud juhtorganites mängis algul juhtivat rolli tuntud Ungari kommunist Bela Kun, hiljem aga Slavojar Častek ja Imre Kovač. Komisjoni kuulusid ungarlaste, sakslaste, tšehhide-slovakkide, rumeenlaste ja lõunaslaavlaste kui endiste Keskriikide sõjavangide suuremate rahvusrühmade rahvuslikud sektioonid. Internatsionaalseid väeosi formeeriti Punaarmee üksuste koosseisutabelite järgi. Kõik vabatahtlikud välismaalased suunati väeosade täiendamiseks Kaasanisse Punaarmee reservarmee juhataja staapi.²¹

Kodusõja vältel formeeriti ka internatsionaalseid väeosi, kus võisid teenida korraka kuni kümne rahvuse esindajad.²² Saksa ja Austria-Ungari sõjavangide seast värvatud vabatahtlikud sõdisid Vene kodusõjas

¹⁹ *Graždanskaja vojna*, 633; *Partijno-političeskaja rabota v Vooružennyx Silax SSSR 1918–1973 gg. Istoričeskij očerk* (*Партийно-политическая работа в Вооруженных Силах СССР 1918–1973 гг.: исторический очерк*), toim. Aleksei Epišev (Moskva: Institut voennoj istorii Ministerstva oborony SSSR, Voenizdat (Институт военной истории Министерства обороны СССР, Воениздат), 1974), 51.

²⁰ *Partijno-političeskaja rabota v Vooružennyx Silax SSSR*, 51.

²¹ Vasilij Kolyčev (Василий Колычев), *Partijno-političeskaja rabota v Krasnoj Armii v gody Graždanskoj vojny 1918–1920* (*Партийно-политическая работа в Красной Армии в годы гражданской войны, 1918–1920*) (Moskva: Nauka (Наука), 1979), 190.

²² Žarov ja Ustinov, *Internacionalnye časti Krasnoi Armii*, 53–61; *Graždanskaja vojna*, 236–237.

valgekaartlaste vastu Ufa all 25. kütidiviisi 1. internatsionaalses polgus ning Kiievi all Denikini ja Mahno vägede vastu 1. internatsionaalses brigaadis. Mõned sakslased ja austerlased võitlesid isegi Turkestanis 34. kütidiviisi ja 1. Fergana internatsionaalses ratsaväebrigaadis ning soomusrongidel Rosa Luxemburg ja Karl Liebknecht. Enamik neist sattus erinevatel asjaoludel Punaarmee üksustesse koduteel sõjavangist.²³

Esimene ungarlaste üksus oli 1918. aasta suvel formeeritud Moskva internatsionaalne pataljon, millele järgnes Permi internatsionaalne pataljon.²⁴ Tšehhidest formeeriti 1. Penza Tšehhoslovakkia revolutsiooniline polk Jaroslav Strombachi juhtimisel, Slavojar Časteki ja Waclaw Mireki salgad ning 2. Tambovi tšehhi polk.²⁵

Tšehhoslovakkia kommunistide esimeste ülesannete seas oli propagandatöö organiseerimine idarindel eesmärgiga meelitada vene valgete poolel Siberis võitlevaid Tšehhoslovakkia korpuse sõdureid poolt vaheutama, ja poliitiline agitatsioon endiste Keskkriikide sõjavangide hulgas. Lubaduste seas ei olnud ainult poliitilised fraasid ja loosungid. Neile, kes avaldaksid soovi liituda Punaarmeeaga, lubati suhkrut, vormiriideid, saapaid ja isegi naisi. Ometi jäi Tšehhoslovakkia valgest korpusest ülejooksikute arv kogu kodusõja vältel äärmiselt väikeseks. Nii teenis Penza polgus eri aegadel ainult 200–300 tšehhi, kelle juurde moodustati üks serblaste rood. Saratovi garnisonis oli 400 internatsionalisti, enamasti tšehhid.²⁶ Tšehhidest, slovakkidest ja ungarlastest kommunistid võtsid nõukogude võimu esindajatelt sageli suuri rahasummasid internatsionaalsete väeosade moodustamiseks ja seejärel kadusid jäljetult koos rahaga. Paljud

²³ Krivoguz, „Germanskije i avstrijskije voennoplennije,“ 378, 385–386, 402; Žarov ja Ustinov, *Internacionalnye časti*, 9, 82–84.

²⁴ Žarov ja Ustinov, *Internacionalnye časti*, 75–76; T. Islamov (Исламов), „Vengerskije internacionalisty na zaščite zavoevanij Oktjabrja (Venžerskije internacionalisty na zaštite zavoevanii Oktjabrja),“ – *Učastie trudjaščixsja*, 258–264, 267.

²⁵ Aleksandr Klevanskij (Александр Клеванский), „Učastie čexoslovackix internacionalistov v bor’be za vlast’ sovetov v Rossii,“ – *Učastie trudjaščixsja*, 200–204.

²⁶ Aleksandra Kaljakina (Александра Калякина), *Poddannye stran – učastnic Četvertnogo sojuza v Saratovskom povolžje (1914–1922 gg.) (Подданные стран – участниц Четвертного союза в Саратовском Поволжье (1914–1922 гг.))*, kandidaadiväitekirja autoreferaat (Saratovskij gosudarstvennyj universitet imeni N. G. Černyševskogo (Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского), 2013), 21.

Ühe „internatsionalistide“ üksuse formeerimine 1918. aastal.
Mehed kannavad nii Saksa, Austria-Ungari kui ka Vene vorme
(Igor Kopõtini erakogu)

internatsionalistid jäid vahele varguste ja marodöörlusega. Tihti kasutati teenistust Punaarmees ainult selleks, et Vene kodusõja keerisest eluga koju Tšehhoslovakkiasse pääseda. Madala lahinguvõimega Tšehhoslovakkia punaüksusi, nende hulgas ka Strombachi polk, eelistati rakendada talupoegade ja kasakate mässude julmaks mahasurumiseks, kuid mitte rindel. Tšehhoslovakkia internatsionalistide koguarv Punaarmees oli marginaalne, eri aegadel kokku kuni 4000 meest. Nende hulgas oli aga ka veendunud kommuniste, nagu maailmakuulus kirjanik Jaroslav Hašek.²⁷

Mõned üksused formeeriti lõunaslaavi rahvastest, neist suurim oli 1918. aasta augustist 1919. aasta veebruarini Tsaritsõni all tegutsenud

²⁷ Boris Tatarov (Борис Татаров), „Pjat’ funtov saxara i ljuboe količestvo ženšin. Čexoslovakie internatsionalisty u krasnux (Пять фунтов сахара и любое количество женщин. Чехословацкие интернационалисты у красных),“ *Rodina (Родина)* 2 (2011): 53–55.

1. Jugoslaavia kommunistlik polk.²⁸ Üksikuid jugoslaavlasti ja bulgaarlasi, aga ka rumeenlasti võitles peaaegu igal Nõukogude Venemaa rindel.²⁹

Aastatel 1918–1920 formeeriti mõned internatsionaalsed üksused soomlastest ja poolakatest, kes pidid sõdima oma rahvuskaaslaste vastu.³⁰ Moskvast formeeriti 1918. aastal Punaarmee 1. internatsionaalne leegion, kuhu kuulusid Venemaale sattunud inglased, ameeriklastest, prantslastest ja itaallastest ülejooksikud, desertöörid ja seiklejad, kes olid enamasti põgenenud lääneriikide ekspeditsioonivägedest. Neid üksusi oli Vene valgete toetuseks saadetud nii Põhja-Venemaale, Taga-Kaukaasiasse, Kagu-Itta kui ka mujale. Prantsuse desertööridest moodustati 1919. aasta mais koguni prantsuse pataljon, mis tegutses Odessa all. Lisaks teenis Punaarmees üksikuid indiaanlasti, pärslasti, türklasi ja araablasti. Astrahani all võitles 1919. aastal türki rood ja Kesk-Aasias Pärsia internatsionaalne salk.³¹

Üsna palju internatsionaalseid väeosi õnnestus formeerida hiina ja korea töölistest, kes sattusid Venemaale I maailmasõja ajal värvatuna Uurali ja Petrogradi tööstustesse ning Murmanski raudtee ehitusele. Esimese hiina üksusena sõdis 1918. aasta suvel nõukogude võimu eest Põhja-Kaukaasias Pau Ti-Sani (Bao Zisan) pataljon.³² Voroneži kubermangus rakendati valgekaartlaste vastu 21. Moskva kütipolgu hiina koondpataljon. Idarindel sõdisid 29. kütidiviisi 225. hiina kütipolk ja 227. Vladimiri internatsionaalse polgu hiina kütirood. Lõunarindel sõdis

²⁸ *Graždanskaja vojna*, 236; Kolyčev, *Partijno-političeskaja rabota v Krasnoj Armii*, 190.

²⁹ Žarov ja Ustinov, *Internacionalnye časti*, 80–82, 84–93; V. Rožko (В. Рожко), „Rumynskie internacionalisty (Румынские интернационалисты),“ – *Učastie trudjaščixsja*, 300–310; V. Zelenin (В. Зеленин), „Jugoslavskie internacionalisty (Югославские интернационалисты),“ – *Učastie trudjaščixsja*, 330–336.

³⁰ Žarov ja Ustinov, *Internacionalnye časti*, 99; Sergei Poltorak (Сергей Полторак), „Petrogradskie internacionalisty (Петроградские интернационалисты),“ *Rodina (Родина)* 2 (2011): 60–61; Žarov ja Ustinov, *Internacionalnye časti*, 95–97; Aleksandr Manusevič (Александр Манусевич), „Poľskie internacionalisty (Польские интернационалисты),“ – *Učastie trudjaščixsja*, 163–164, 170.

³¹ Kolyčev, *Partijno-političeskaja rabota v Krasnoj Armii*, 205; Žarov ja Ustinov, *Internacionalnye časti*, 101–104.

³² Mixail Kamenskix (Михаил Каменских), *Kitajcy na srednem Urale v konce XIX – načale XXI v. (Китайцы на Среднем Урале в конце XIX – начале XXI в.)* (Peterburi: Mamatov (Маматов), 2011), 122–129.

33. Kubani diviisi 292. Derbenti kütipolgu hiina pataljon. Ka Kaug-Ida Vabariigi relvajõududes võitles umbes 1000 hiinlast.³³

Kokku formeeriti Vene kodusõja ajal Punaarmees 250 internatsionaalset väeosa, mille isikkoosseisu kuulusid suuremalt jaolt endised Keski-riikide sõjavangid. 1918. aasta oktoobris teenis Punaarmees ligikaudu 50 000 välismaalast, kokku võis internatsionaalsetest väeosadest aga läbi käia umbes 200 000–250 000 välismaalast.³⁴ Saksa ajaloolase Georg Wurzeri hinnangul olid 60–70% internatsionalistidest ungarlased, mida ta põhjendab Ungaris puhkenud ulatusliku revolutsiooni ja välisriikide interventsiooniga.³⁵ Internatsionaalne sõjaväekomisjon likvideeriti 1920. aasta alguses, kui suurem osa välismaalasi lahkus Nõukogude Venemaalt ja suundus koduriikidesse. Kuigi kõik internatsionaalsed väeosad saadeti pärast Vene kodusõda laiali, nägi 1922. aasta sõjaväeteenistuse seadus ette võimaluse välismaalastel vabatahtlikult Punaarmee teenistusse astuda.³⁶

„Internatsionalistid“ ja Eesti

Mitte ühtegi endise Austria-Ungari sõjavangidest formeeritud Punaarmee väeosa ei ole kasutatud otseselt Eesti vastu, välja arvatud üksikuid internatsionaliste. 1920. aasta sügisel viibis Eesti sõjaväe sõjavangilaagris Pääskülas vangivõetud punaarmeeelaste seas vähemalt kaks austerlast ja mõned ungarlased. Neile võisid lisanduda veel kümme üle rindejoone tulnud endist Austria-Ungari sõjaväelast, kes paigutati samuti sõjavangilaagritesse.³⁷

Hiina internatsionalistide võitlusest Eesti vägede vastu Vabadussõjas on teada ainult üks juhtum. Nimelt saabus 13. jaanuaril 1919 Petrogradi kubermangust Valka eriotstarbelise miini-purustusbrigaadi 1. divisjon, mille koosseisus oli kolm roodu, kokku umbes 250–300

³³ Žarov ja Ustinov, *Internatsionalnye časti*, 40, 62–66.

³⁴ Kolyčev, *Partijno-političeskaja rabota v Krasnoj Armii*, 190.

³⁵ Wurzer, *Die Kriegsgefangenen der Mittelmächte*, 493.

³⁶ Šilov, „Privlečenje inostrannyx graždan,“ 34.

³⁷ Eesti Vabariigi vangilaagreis viibinud Saksa, Austria ja Ungari sõjavangide nimekiri, 1920, ERA.957.11.145, 2–40.

hiinlast venelastest instruktorite juhtimisel. Väeosa võis olla formeeritud Petrogradis sealse hiina salga sõduritest. Hiinlaste roodud allutati Läti punastele küttidele, kes kavatsesid peale tungida Tõrva-Kärstna suunal.³⁸ Eestlaste üks esimesi kokkupõrkeid punahiinlastega toimus Elva all, kus võeti vangi kaks hiinlast. 27. jaanuaril astus Eesti soomusrongi nr 2 desant punastega Keeni raudteejaamas lahingusse, kus nende kätte sattus punaste ešelon. Lahingus osalenud lipnik Tõnis Kinti mälestuste järgi põlesid kõik hiinlased „koos oma varustusega“ maha kolmes vagunis.³⁹

Huvitaval kombel tekkis pärast Tartu rahu sõlmimist Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel 2. veebruaril 1920 olukord, kui iseseisev Eesti oli ainuke legaalne aken Nõukogude Venemaa ja Euroopa vahel. Sellepärast pöördus kohe pärast rahu sõlmimist Eesti valitsuse poole endise Austria-Ungari sõjavangide komisjoni esimees Hans Mayerhöfer Moskvast palvega sõlmida leping, mis võimaldaks umbes 150 000 endisel Saksa ja Austria-Ungari sõjavangil naasta koju Eesti kaudu. Leping sõlmiti Taani konsulaadi vahendusel ning kuni 1920. aasta lõpuni läbisid kümned tuhanded endised Austria-Ungari sõjavangid transiidina Eesti Vabariigi ala. Vastutasuks selle eest nõudis Eesti Austrialt Eesti Vabariigi tunnustamist *de facto*.⁴⁰

Kuigi Austria-Ungari sõjavangide transportimine läbi Eesti on üsna hästi dokumenteeritud ja need materjalid on hoiul Eesti Rahvusarhiivis, vajab küsimus täiendavat uurimist. Teiste hulgas läbis endise sõjavangina Eesti ka maailmakuulus tšehhi kirjanik Jaroslav Hašek. Austria-Ungari sõjaväe kapralina langes ta 1915. aastal venelaste kätte vangi ja tulise internatsionalistina sõdis hiljem Vene kodusõjas punaste poolel, teenides 5. armee propagandaosakonnas ja Baškiiria rahvusüksustes. Eestit läbinud Austria-Ungari sõjavangide nimekirjadest, mida säilitatakse Eesti Rahvusarhiivis, Hašeki nime leida ei õnnestunud. Nagu ta hiljem

³⁸ *Soomusrongide diviis Vabadussõjas*, koost. Eduard Laaman (Tallinn: Grenader, 2009), 151, 166.

³⁹ Edvin Reinvaldt ja Tõnis Kint, *Soomusrong nr. 2 Vabadussõjas. Soomusronglaste mälestused* (Tallinn: Menu Kirjastus, 2009), 106–107; *Eesti Vabadussõda 1918–1920*, 2. kd, koost. A. Traksmäe jt (Tallinn: Mats, 1997), 416–418.

⁴⁰ Küsimus vajab edaspidi põhjalikumat uurimist. Vt nt Taani konsulaat Eesti välisministeeriumile, 14. veebruar 1920, ERA.957.11.294, 32–36.

ise kirjutas, reisis kommunist Hašek varjunime all ja valedokumentidega.⁴¹ Siiski avaldas ta mõned mälestuskatked Eestist ühes följetonis, mis ilmus Tšehhoslovakkias 1921. aastal ja avaldati hiljem ideoloogilistel kaalutlustel mõnevõrra redigeerituna ka NSV Liidus. Hašek kirjutas, et ta tegi Punaarmee propagandat baškiiride rahvusüksustes muu hulgas ka 1919. aastal Jamburgis (tänapäeval Kingissepp), kui baškiirid võitlesid Narva rindel Eesti vägede vastu. Baškiire ja teisi Punaarmee rahvuslike üksuste liikmeid nimetas ta „kõrilõikajateks“⁴² ja kritiseeris teravalt nii kodanlikku Eestit kui ka rahvusvahelist Punast Risti endiste sõjavangide väärkohtlemise eest.

Kokkuvõte

Välismaalaste teenimine Punaarmees Vene kodusõja aastatel oli üsna märkimisväärne nähtus Vene ajaloo. Inimeste liikumine ja ümberpaigutamine tööliste ja sõjavangide näol I maailmasõja ajal tõi Venemaale hulga välismaalasi, kes jäid alanud revolutsiooni ja sellele järgnenud kodusõja tõttu olukorra pantvangi. Kuigi Punaarmeesse astunud välismaalaste seas oli veendunud kommuniste, sattus internatsionaalsetesse väeosadesse ka mehi, kes enamasti otsisid võimalust võimalikult ruttu kodumaale pääseda, aga ka juhuslikke seiklejaid ja avantüriste. Internatsionaalsete väeosade rakendamine lahingutegevuses oli kõige tõhusam Punaarmee tagalapiirkonnas nõukogudevastaste mässude mahasurumisel, sest välismaalastel puudusid isiklikud seosed kohalike elanikega. Välismaalastest moodustatud üksustest kõige võimekamad olid just ühe rahvuse liikmetest formeeritud väeosad; mitmerahvuseliste üksuste probleemiks oli tihti ühise keele puudumine. Maailmarevolutsiooni idee teostamise edasilükkamine ja välismaalaste pidev äravool viis internatsionaalsete väeosade laialisaatmiseni. Võib arvata, et välismaalasi

⁴¹ Jaroslav Gašek (Ярослав Гашек), „Vozvraščenie (Возвращение),“ – *Rassказы. Feljetony (Рассказы. Фельетоны)* (Ufa: Baškirkoe knižnoe izdatel'stvo (Башкирское книжное издательство), 1983), 348.

⁴² *Ibid.*, 348–349.

ajendas Vene kodusõjas osalema tihti ainult soov saada süüa, riideid ja peavarju ning jõuda elusalt kodumaale. Tõeliselt ideelisi internatsionaliste oli väga vähe.

Teisalt võib ideeliste välismaalaste osalust Vene kodusõjas vaadelda ka kui maailmarevolutsiooni juhtide ja sõjaväeliste ülemate lahingukarastust. Kodumaale naastes pidid internatsionalistid tegutsema oma riikide vastu ning NSV Liidu kaasabil propageerima kommunistlikku riigikorda. Vene kodusõjas osalenud internatsionalistidest kasvasid 1930. aastateks silmapistvad kommunistlikud tegelased, kes võtsid osa Hispaania kodusõjast (1936–1939), kus paistsid silma nii organisatorite kui ka innukate väejuhtidena. Mõned tuntumad Hispaania internatsionaalsete brigaadide ülemad olid võrsunud Vene kodusõjast. Nende seas olid näiteks endised Austria-Ungari sõjavangid ja internatsionalistid „kindral Kléber“ (Manfred (Moses) Stern) ja „kindral Lukács“ (Ungari kirjanik Máté Zalka, õieti Béla Frankl). Pärast II maailmasõda juhtisid endised internatsionalistid kommunistlike režiimide kehtestamist Jugoslaavias (Josip Broz Tito, kes oli Jugoslaavia president kuni oma surmani 1980. aastal), Ungaris (Mátyás Rákosi ja Imre Nagy) ning Tšehhoslovakkias (Klement Gottwald).

Bibliograafia

Arhiivid

Eesti Rahvusarhiiv (RA)

ERA.957 Välisministeerium

Õigusaktid

Suomen suuriruhtinamaan asetus-kokoelma, 1901, <http://www.mlang.name/arkisto/asevelv-1901.html>, 18. jaanuar 2017.

Kirjandus

Bullock, David. *The Czech Legion 1914–20*. Oxford: Osprey Publishers, 2008.

Eesti Vabadussõda 1918–1920. 2. kd, koost. A. Traksmaa jt. Tallinn: Mats, 1997.

Erelt, Pekka. „Pantvangidena Venemaale.“ *Eesti Ekspress*, 23. aprill 2011.

- Gašek, Jaroslav (Гашек, Ярослав). „Vozvraščenie (Возвращение),“ – *Rasskazy. Fel'etony (Рассказы. Фельетоны)*, 348–362. Ufa: Baškirkское knižnoe izdatel'stvo (Башкирское книжное издательство), 1983.
- Gosztony, Peter. *Stalins fremde Heere: das Schicksal der nichtsowjetischen Truppen im Rahmen der Roten Armee 1941–1945*, hrsg. Arbeitskreis für Wehrforschung. Stuttgart, Bonn: Bernard & Graefe, 1991.
- Internacionalisty: učastie trudjaščixsja stran Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Ėvropy v bor'be za vlast' Sovetov v Rossii, 1917–1920 gg. (Интернационалисты: участие трудящихся стран Центральной и Юго-Восточной Европы в борьбе за власть Советов в России, 1917–1920 гг.)*, koost. Aleksandr Manusevič (Александр Манусевич). Moskva: Nauka (Наука), 1987.
- Islamov, T. (Исламов, Т.). „Vengerskie internacionalisty na zaščite zavoevanij Oktjabrja (Венгерские интернационалисты на защите завоевании Октября).“ – *Internacionalisty: učastie trudjaščixsja stran Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Ėvropy v bor'be za vlast' Sovetov v Rossii, 1917–1920 gg. (Интернационалисты: участие трудящихся стран Центральной и Юго-Восточной Европы в борьбе за власть Советов в России, 1917–1920 гг.)*, koost. Aleksandr Manusevič (Александр Манусевич). Moskva: Nauka (Наука), 1987.
- Kaljakina, Aleksandra (Калякина, Александра). *Poddannye stran – učastnic Četvertnogo sojuza v Saratovskom povolž'e (1914–1922 gg.) (Подданные стран – участники Четвертного союза в Саратовском Поволжье (1914–1922 гг.)*, kandidaadiväitekirja autoreferaat. Saratovskij gosudarstvennyj universitet imeni N. G. Černyševskogo (Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского).
- Kamenskix, Mixail (Каменских, Михаил). *Kitajcy na Srednem Urале v konce XIX – načale XXI v. (Китайцы на Среднем Урале в конце XIX – начале XXI в.)*. Peterburi: Mamatov (Маматов), 2011.
- Keßelring, Agilolf. *Des Kaisers „finnische Legion“. Die finnische Jägerbewegung im Ersten Weltkrieg im Kontext der deutschen Finnlandpolitik*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2005.
- Klevanskij, Aleksandr (Клеванский, Александр). „Učastie čexoslovackix internacionalistov v bor'be za vlast' sovetov v Rossii.“ – *Internacionalisty: učastie trudjaščixsja stran Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Ėvropy v bor'be za vlast' Sovetov v Rossii, 1917–1920 gg. (Интернационалисты: участие трудящихся стран Центральной и Юго-Восточной Европы в борьбе за власть*

- Советов в России, 1917–1920 гг.*), koost. Aleksandr Manusevič (Александр Манусевич). Moskva: Nauka (Наука), 1987.
- Kolyčev, Vasilij (Колычев, Василий). *Partijno-političeskaja rabota v Krasnoj Armii v godu Graždanskoj vojny 1918–1920* (Партийно-политическая работа в Красной Армии в годы гражданской войны, 1918–1920). Moskva: Nauka (Наука), 1979.
- Krivoguz, Igor' (Кривогуз, Игорь). „Germanskije i avstrijskie voennoplennye (Германские и австрийские военнопленные).“ – *Internacionalisty; Graždanskaja vojna i voennaja intervencija v SSSR: Ėnciklopedija* (Гражданская война и военная интервенция в СССР Энциклопедия), peatoim. Semen Xromov (Семен Хромов). Moskva: Sovetskaja Ėnciklopedija (Советская Энциклопедия), 1987.
- Legiony Polskie w czasie Wielkiej Wojny*. Ed. Jolanta Daszyńska. Łódź: Księży Młyn, 2015.
- Leidinger, Hannes, Moritz, Verena. *Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr: die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917–1920*. Wien: Böhlau, 2003.
- Manusevič, Aleksandr (Манусевич, Александр). „Pol'skie internacionalisty (Польские интернационалисты).“ – *Internacionalisty: učastie trudjaščixsja stran Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Ėvropy v bor'be za vlast' Sovetov v Ros-sii, 1917–1920 gg.* (Интернационалисты: участие трудящихся стран Центральной и Юго-Восточной Европы в борьбе за власть Советов в России, 1917–1920 гг.), koost. Aleksandr Manusevič (Александр Манусевич). Moskva: Nauka (Наука), 1987.
- Mohr, Joan McGuire. *The Czech and Slovak Legion in Siberia, 1917–1922*. Jefferson, North Carolina: McFarland, 2012.
- Nachtigal, Reinhard. *Rußland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914–1918)*. Freiburg: Bernhard Albert Greiner: Freiburg, 2003.
- Partijno-političeskaja rabota v Vooružennyx Silax SSSR 1918–1973 gg. Istoričeskij očerok* (Партийно-политическая работа в Вооруженных Силах СССР 1918–1973 гг.: исторический очерк), toim. Aleksei Epišev (Алексей Епишев). Moskva: Institut voennoj istorii Ministerstva oborony SSSR, Voenizdat (Институт военной истории Министерства обороны СССР, Воениздат), 1974.
- Poltorak, Sergei (Полторак, Сергей). „Petrogradskie internacionalisty (Петроградские интернационалисты),“ *Rodina (Родина)* 2 (2011): 58–61.

- Reinvaldt, Edvin ja Kint, Tõnis. *Soomusrong nr. 2 Vabadussõjas. Soomusronglaste mälestused*. Tallinn: Menu Kirjastus, 2009
- Rožko, V. (Рождко, В.). „Rumynskie internacionalisty (Румынские интернационалисты).“ – *Internacionalisty: učastie trudjaščixsja stran Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Èvropy v bor’be za vlast’ Sovetov v Rossii, 1917–1920 gg.* (*Интернационалисты: участие трудящихся стран Центральной и Юго-Восточной Европы в борьбе за власть Советов в России, 1917–1920 гг.*), koost. Aleksandr Manusevič (Александр Манусевич). Moskva: Nauka (Наука), 1987.
- Soomusrongide diviis Vabadussõjas*, koost. Eduard Laaman. Tallinn: Grenader, 2009.
- Šilov, Aleksandr (Шилов, Александр). „Privlečenie inostrannyx graždan na voennuju službu v Rossii (Привлечение иностранных граждан на военную службу в России),“ *Военно-Исторический журнал (Военно-исторического журнала)* 4 (2010): 31–35.
- Zelenin, V. (Зеленин, В.). „Jugoslavskie internacionalisty (Югославские интернационалисты).“ – *Internacionalisty: učastie trudjaščixsja stran Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Èvropy v bor’be za vlast’ Sovetov v Rossii, 1917–1920 gg.* (*Интернационалисты: участие трудящихся стран Центральной и Юго-Восточной Европы в борьбе за власть Советов в России, 1917–1920 гг.*), koost. Aleksandr Manusevič (Александр Манусевич). Moskva: Nauka (Наука), 1987.
- Žarov, Lev, Ustinov, Viktor (Жаров, Лев, Устинов, Виктор). *Internacional’nye časti Krasnoj Armii v bojax za vlast’ Sovetov v gody inostrannoju voennoj intervencii i graždanskoju vojny v SSSR (Интернациональные части Красной Армии в боях за власть Советов в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны в СССР)*. Moskva: Voenizdat (Воениздат), 1960.
- Tatarov, Boris (Татаров, Борис). „Pjat’ funtov saxara i ljuboe količestvo ženšin. Čexoslovackie internacionalisty u krasnux (Пять фунтов сахара и любое количество женщин. Чехословацкие интернационалисты у красных),“ *Rodina (Родина)* 2 (2011): 53–55.
- Vooružennye sily Avstro-Vengrii (Вооруженные силы Австро-Венгрии)*, 1. kd. Peterburi: Glavnoe upravlenie General’nogo štaba (Главное управление Генерального штаба), 1912.
- Wurzer, Georg. *Die Kriegsgefangenen der Mittelmächte in Russland im Ersten Weltkrieg*. Göttingen: V & R Unipress, 2005.

International troops of the Red Army in the Russian Civil War (1917–1922)

Igor Kopõtin

The article describes the birth of the international units of the Red Army, and their fighting activity on the fronts of the Russian Civil War. The international units were mainly made up of the prisoners of war from the Austrian-Hungarian Army, but there were also former German and Turkish POWs and even Chinese who had ended up in Russia as labourers recruited during WWI, as well as British, French and even American soldiers who had deserted or been taken prisoner from expedition corps sent against Soviet Russia. One of the reasons for forming the international units was the belief in the imminent world revolution and the hope of using the internationalists in European battles. But the internationalists themselves were motivated to join the Red Army in the hope of reaching their homeland faster and receiving clothing and food. However, the internationalists also included confirmed Bolsheviks who later became Comintern activists and some even leaders of the Eastern Bloc countries after WWII. The international units were not dispatched against Estonia, with the exception of a Chinese unit which fought in south Estonia in 1919. However, a number of former Austrian-Hungarian war prisoners were repatriated to their homeland via Estonia after the conclusion of the Tartu Peace Treaty in 1920.

Keywords: Estonian War of Independence, Russian Civil War, internationalists, world revolution, Jaroslav Hašek, Comintern